

اولویت بصری میدان‌ها شهری از منظر کاربران (نمونه موردی: میدان‌های شهر همدان)

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۵/۰۱/۱۷

تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۰۳/۲۵

شیدا حقیریان* (دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان)

حسن سجادزاده (استادیار گروه طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان)
مهرداد کریمی مشاور (استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان)

چکیده

میدان‌ها همواره به عنوان یکی از فضاها شهری موثر در شهرهای کهن جهان و همچنین در ایران مطرح بوده‌اند که "حضور مردم از تمامی اقصاء" در این فضا اتفاق می‌افتاد. اما در دوره‌های اخیر به دلیل ورود اتومبیل به شهرها، میدان‌ها معنای گذشته خود را از دست داده‌اند و تنها به عنصری ترافیکی و در اختیار سواره‌ها تبدیل شده‌اند. همین امر باعث شده تا در طراحی میدان‌ها جدید، اصول زیبایی‌شناختی کنار گذاشته شود. آنچه که در تعریف جدید میدان‌ها دیده می‌شود، با تعریف گذشته میدان‌ها فاصله بسیاری دارد. در همین راستا، پژوهش حاضر قصد دارد که شناسایی عوامل زیبایی‌شناختی موثر در ادراک مردم از میدان‌ها شهری را مورد بررسی قرار دهد. به همین منظور، سه میدان شهر همدان که از نظر ویژگی‌های کالبدی، فرهنگی و اجتماعی با یکدیگر تمایز دارند، انتخاب شد. روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده که با به کارگیری نرم افزار SPSS و با استفاده از روش آنالیز واریانس یک طرفه، صورت گرفته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که دو عامل طراحی از پیش‌اندیشیده شده و فرهنگ و اجتماع تاثیر معناداری در ادراک زیبایی‌شناسانه از میدان شهری توسط مردم خواهند داشت.

واژه‌های کلیدی: فضای شهری، میدان شهری، محصوریت، تناسب، شکل

* نویسنده رابط: Sheyda.Haghirian@gmail.com

۱- مقدمه

میدان یا حیاط عمومی شهر و محله از همان آغاز، از عهد باستان گرفته تا امروز، نقش جمع کردن خانه ها یا عناصر شهری و محله ای را داشته است. در واقع همین جمع شدن و گرد آمدن عناصر حول یک فضاست که میدان ایجاد میکند و پاسخ به این سؤال که چرا این ترکیب کالبدی در طول اعصار به قوت خود باقیمانده اینست که انسان موجودی است اجتماعی و فعالیت های وی به هر صورتی خواه فرهنگی و یا اقتصادی در عناصر و فضاهایی مرتبط با هم شکل می گیرد (توسلی، ۱۳۷۱: ۴۱). با نگاهی تیزبینانه می توان دریافت که امروزه در میدان ها شهری، توجه به اصول زیبایی شناختی، کم تر به چشم میخورد. عدم توجه به این اصول مانع از مطرح شدن میدان به عنوان یک فضای شهری موفق و در ارتباط با شهروندان میشود. بدیهی است که در صورتی که فضاهای شهری از کیفیت مطلوبی برخوردار نباشند، تاثیر سوئی بر جنبه های گوناگون زندگی شهری به ویژه حیات مدنی، تعاملات اجتماعی و سلامت روحی و جسمی شهروندان خواهند داشت (امینی و دیگران، ۱۳۹۲: ۹۰). در واقع کیفیت این فضاها در کیفیت زندگی مردم شهرها نقش موثری دارد (رفعیان و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۳). لذا تعریف مجدد میدان به عنوان یک فضای شهری زنده و شناسایی عوامل مطلوبیت آن مهم جلوه میکند. در این پژوهش سعی شده است که عوامل زیبایی شناختی موثر در ادراک میدان ها از نگاه متخصصین و شهروندان مورد ارزیابی قرار گیرد و مشخص شود یک میدان خوب چه ویژگی هایی باید داشته باشد. به همین منظور سه میدان اصلی شهر همدان که هر سه مورد توجه شهروندان هستند، مورد مطالعه قرار گرفت. این سه میدان هر یک دارای ویژگی های منحصر به فردی هستند که باعث شده جزء میدان ها اصلی شهر همدان تلقی شود. روش به کار رفته در این پژوهش، توصیفی- تحلیلی می باشد. تحقیق طی مراحل ذیل انجام گردیده است: پرسش آغازی، مطالعات اکتشافی، طرح مسأله تحقیق، ساختن مدل تحلیلی، تحلیل اطلاعات و نتیجه گیری (کیوی و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۰). برای تدوین مدل تحلیلی از نرم افزار SPSS و روش تحلیل آنالیز واریانس یک طرفه و ابزار پرسشنامه استفاده شد. فرضیه اصلی مطرح در این پژوهش این است که ویژگی های کالبدی میدان ها شهری بر چگونگی درک شهروندان از میدان ها و همچنین میزان رضایتمندی آن ها تاثیر می گذارد. به منظور رسیدن به این هدف، ۳۸۴ عدد پرسشنامه با توجه به روش نمونه گیری کوکران، بین اهالی شهر همدان در رابطه با این سه میدان توزیع شد و در ادامه سعی شد که تفاوت های معنادار هر کدام از این میدان ها در رابطه با شاخص کالبدی مورد واکاوی قرار گیرد و به بحث گذاشته شود. آنچه که

در این پژوهش به دنبال پاسخ گویی به آن هستیم، این حقیقت است که مردم چگونه میدان‌های شهری را با توجه به ویژگی‌های شخصی و شخصیتی خود و خصوصیات کالبدی میدان‌ها، ادراک می‌کنند.

۲- مبانی نظری

اندیشمندان مختلف تعاریف و ویژگی‌های گوناگونی از فضای شهری بیان نموده‌اند، ولی مهم‌ترین تعریف فضای شهری، آن را فضایی عمومی می‌دانند که همه به آن دسترسی داشته و جهت انجام تعاملات اجتماعی و رخداد زندگی شهری سازماندهی می‌شود. یکی از تعاریف مهم در باب آن را می‌توان، تعریف زوکر دانست که در آن فضای شهری را ساختاری می‌داند سازمان یافته و واجد نظم که به صورت کالبدی برای فعالیت‌های انسانی و بر قواعد روشنی استوار است (پورجعفر و اسمعیلیان، ۱۳۹۰: ۶۷). از دیدگاه اجتماعی فرهنگی، فضاهای عمومی به عنوان مکان‌هایی جهت ایجاد و تقویت مناسبات و روابط بیرونی، تعاملات، تغییرات و رویارویی‌های اجتماعی و مکان‌هایی که گروه‌های مختلف با خواست‌ها و علایق متفاوت گرد هم جمع می‌شوند، تعریف می‌شود (Walter, 1986: 470). از دیدگاه معماری، فضاهای عمومی، مکان‌هایی باز و قابل دسترس هستند که در تقابل با فضاهای خصوصی (جایی که دسترسی به آن محدود و کنترل شده است) قرار می‌گیرند (Garacia-Ramon et.al, 2004). فضای شهری جزئی لاینفک از ساخت شهر و از دو عنصر اساسی میدان و خیابان تشکیل می‌گردد (توسلی، ۱۳۷۹: ۶). کریر نیز دو گونه بنیادین فضای شهری را خیابان و میدان می‌داند که در مقیاس معماری با اتاق و راهرو قابل مقایسه هستند (Krier, 1979). همچنین، سلطان زاده فضاهای باز یا سرپوشیده، شامل شبکه ارتباطات، میدان‌ها، فضاهای ورودی، فضاهای کاربردی چون خدمات تجاری و فرهنگی و... را فضای شهری تلقی می‌کند (سلطان زاده، ۱۳۸۵: ۱۷). می‌توان گفت در فضای شهری است که زندگی اجتماعی جوامع در درون آن و در چارچوب کالبدی خاصی شکل می‌گیرد (پورموسوی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۴).

۲-۱- میدان شهری

میدان‌ها از اثر گذارترین فضاهای شهری در ذهنیت شهروندان هستند تا حدی که معمولاً ساکنان یک شهر مناطق مختلف شهرشان را توسط میدان‌ها از هم بازشناسی می‌کنند و از این جهت در تصویر ذهنی شهروندان انواع میدان‌ها در شهر، حکم‌گره‌های پر

رنگی را دارند (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۶۳). لفظ میدان عموماً به فضایی بر می گردد که با ساختمان ها قاب شده است (توسلی، ۱۳۷۱: ۴۱). میدان نمونه کوچکی از کل زندگی شهر است که براساس نیازهای مردم، هوس حاکمان و شکل زمین و معماری شکل گرفته است. آنچه که میدان را از سایر فضاهای باز متمایز می کند، دسترسی و فعالیت های عمومی است که در آن به وقوع می پیوندد (Webb, 1990: 9) و در واقع میدان به محدوده ای ساکن، تجمع پذیر، یکپارچه و دارای زندگی جمعی برای شهروندان اطلاق می شود (پاکزاد، ۱۳۸۸: ۷۰) که از هم نشینی سه عنصر کف، بدنه ها و سقفی از آسمان تعریف می شوند (قریب، ۱۳۷۶: ۳۳-۳۵). میدان فضایی است عمومی و قابل استفاده برای همگان و این وجه تمایزی است بین یک میدان و فضای باز و اختصاصی یک بنای مسکونی، میدان شهری مسقف نیست. اغلب میدان شهری فضایی است با سوابق ویژه تاریخی، یادبودها و آثاری از رخدادهای دوران گذشته شهر. میدانها فضاهایی هستند با مشخصه هایی مناسب برای مشاهده فضای شهر، مناسب تحرک و توقف، به یاد آوردن خاطرات، دیدن و دیده شدن، اجرای مراسم جشن و سرور، خرید و فروش و برگزاری اجتماعات سیاسی مانند تظاهرات و گردهمایی (قریب، ۱۳۷۶: ۳۳-۳۵). هویت میدانها میتواند شلوغ و پر هیاهو، آرام و ساکت، عملکردی یا نمادین باشد، اما هرگز نباید فضایی بدون رویداد باشد (هدمن و یازوسکی، ۱۳۷۰: ۸۹).

۲-۲- گونه شناسی میدان های شهری

برای گونه شناسی میدان از رویکردهای متنوعی استفاده شده است. در کتاب شهر و میدان، پل زوکر (۱۹۵۹) به بحث در مورد میدان هایی که از نظر زیبایی شناختی مطرحند و فضایی منظم و محصور را می سازند، می پردازد. برای زوکر روابط بصری و حرکتی در میدان تعیین کننده این مطلبند که میدان تمامیتی را به شکل فضا به نمایش میگذارد و یا صرفاً سوراخی در بافت است. زوکر پنج تیپ میدان شهری که از نظر بصری مطرحند را معرفی می کند: ۱. میدان محصور و بسته ۲. میدان جهت دار ۳. میدان هسته ای- فضای شکل گرفته اطراف یک مرکز ۴. تکتی از میدانها ۵. میدان بی شکل (کارمونا، ۱۳۸۸: ۲۹۳-۲۹۴). توماس تیس اونس با نگاهی گونه شناختی، چهار نوع میدان را بررسی می کند که عبارتند از: میدانهای با جهت نامشخص، میدان های با جهتی خاص، میدان با هسته متمرکز و میدانهای مربوط به هم (Thiss- Evensen, 1999). کلیف ماتین (۱۹۹۲) هم با تاکید بر ویژگی های شکلی، میدان را در انواع بسته، پیش فضا، کانونی، ترکیبی و بی کرانه بررسی

می‌کند (Moghtin, 1992:99). همچنین در رویکرد عملکرد محور، میدان‌ها بر اساس نوع کاربری و عملکرد غالب در پنج دسته عمده تجاری، حکومتی- نظامی، فرهنگی- مذهبی، ورزشی و ارتباطی تقسیم می‌شوند (پورجعفرو همکاران، ۱۳۸۹: ۳۰).

۲-۳- عوامل زیبایی‌شناختی مؤثر در ادراک مردم از میدان‌های شهری (بعد فرم فضای

شهری)

فضای شهری انگاره‌ای آمیخته از دو رکن اصلی کالبد و مردم است (نژاد ستاری، ۱۳۹۰: ۵۸). از آغاز دهه ۶۰ قرن بیستم تاکنون، مفهوم فضای شهری، به عنوان جزئی از ساخت شهر استنباط شده که از کلیتی هماهنگ و پیوسته برخوردار است و از حیث فیزیکی، بدنه‌ای محصور کننده دارد. این فضا باید دارای نظم و زیبایی باشد (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۰). میدان به عنوان فضای شهری، ویژگی‌های عام قابل ذکر مثل گشادگی نسبت به تناسب‌های هر معبر، محل تقاطع چند معبر، داشتن عملکردی خاص به طور دائم یا در زمان‌های مشخص و احتمال وجود عناصر فیزیکی در مرکز دارد (دانش و طبیعی، ۱۳۹۰: ۷۷). میدان حاصل و برآیند سه عنصر اصلی کناره، میانه و فعالیت است که مجموعه آنها هویت میدان را تعریف می‌کند (نقی زاده، ۱۳۸۵: ۱۷). هر میدان به طور عام واجد عناصر کناره، بدنه، عنصر (یا عناصر میانی)، میانه، دسترسی‌ها و عملکرد غالب است. از میان عناصر و مفاهیم تعریف کننده میدان، "جداره" و "میانه" مهم‌ترین ارکان هستند که علاوه بر تعریف ظاهری و مادی میدان، در تعریف هویت ذهنی و غیر مادی آن نیز ایفای نقش می‌کنند (نقی زاده، ۱۳۸۵: ۱۸ و ۱۹).

میانه اصلی‌ترین جز میدان است که با بودن آن معنای میدان ممکن می‌شود. میانه حتی بدون جداره و کناره نیز توان تعریف میدان را دارد و ظرفیت درون یا فضای عمده میدان است که به کمک مفاهیم، وقوع عملکردها و ذهنیت‌ها یا به وسیله عناصر فیزیکی در مرکز یا پیرامون قابل تعریف است (نژاد ستاری، ۱۳۹۰: ۶۰). در ارزیابی میانه یک میدان می‌توان از فاکتورهایی مثل شکل میانه میدان و تناسب آن سخن به میان آورد. شکل، ابعاد و اندازه میدان نیز در تعریف‌شدگی فضای میدان شهری بسیار مؤثر است. فرم میدان نیز باید بالنسبه ساده باشد. چون که پیچیدگی و شکست زیاد در فرم میدان فضای آن را تکه‌تکه کرده و آن را به چند زیرفضا تقسیم می‌کند (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۵۱). شکل میدان در شهر ایرانی عموماً مستطیل یا شکل‌های گوشه‌دار شبه مستطیل بوده است (نژاد ستاری، ۱۳۹۰: ۶۳). فاکتور دیگری که در

ارزیابی میانه میدان باید به آن توجه کرد تناسب میدان است. منظور از تناسب، رابطه ابعاد مختلف یک فضا یا یک شی است، رابطه ای مستقل از اندازه. اگر تناسب درست و انسانی باشد، از نظر روانی در ناظر احساس آرامش میکند (توسلی، ۱۳۶۹: ۵۱). نقی زاده (۱۳۹۲) در مورد تناسبات میدان سه اصل مقیاس انسانی، نسبت ابعاد مختلف فضا و رابطه و موقعیت عناصر فضا نسبت به یکدیگر را مطرح کرده است (نقی زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۸). اگر نسبت عرض به طول پلان بیش تر از ۱ به ۳ باشد، حرکت پویا در فضا به وجود می آید. این نسبت مرز بالای تناسبات میدان را تعریف میکند و مرز پایین ابعاد خیابان به حساب می آید (کارمونا، ۱۳۸۸: ۲۸۷). زیته معتقد است که نسبت عمق میدان به عرض آن نباید بیش تر از ۳ به ۱ باشد (کارمونا، ۱۳۸۸: ۲۹۰). از دید زیته، زیبایی اصلی ساختمان هنگامی نمایان می شود که از داخل فضای شهری بتوان آن را دید. در بیش تر میدان ها، مشاهده کنندگان می توانند به اندازه کافی دور از نما بایستند و تمامی آن را مشاهده کنند (کارمونا، ۱۳۸۸: ۲۸۹-۲۹۰). نکته دیگر که در بحث در مورد میانه میدان باید به آن پرداخته شود، المان مرکزی است. زیته به آزاد گذاشتن میانه میدان تاکید دارد و طراحی عنصر میانه را از اثر گذاری بر خط دید سردرها و بخش تزیینی منع می کند (آسیابی، ۱۳۸۹: ۴۶). میانه میدان ایرانی با مجسمه یا عنصری مصنوعی آراسته نمی شود. حتی فواره های میانی حوض نیز از سطح آب بیرون نمی آید (نژاد ستاری، ۱۳۹۰: ۶۳). از عناصر دیگری که در میانه میدان مستقر هستند، می توان به عناصر طبیعی اشاره کرد. در طول تاریخ شیوه های مختلفی برای استقرار عناصر طبیعی در میدان ها به کار رفته است. در شهرهای کهن ایرانی، درختان، گیاهان اصلی موجود در میدان ها بودند که معمولا در حاشیه آن کاشته می شدند. به مرور زمان، با تغییر عملکرد میدان ها و به خصوص افزایش حضور ماشین، سازمان فضایی میدان ها و به ویژه شیوه و مکان استقرار عناصر طبیعی در آن ها دگرگون شد. بارزترین ویژگی این وضعیت، تجمع عناصر طبیعی در میانه میدان می باشد (نقی زاده، ۱۳۸۵: ۲۱). مقیاس انسانی مورد دیگری است که در بحث در رابطه با میانه میدان باید به آن پرداخته شود. مقیاس به رابطه بین اندازه یک فضا یا یک شی با فضاها یا اشیا اطراف آن مربوط می شود. اگر اندازه یک فضا با پیکر انسان ارتباط مطلوب داشته باشد، گفته می شود که فضا مقیاس انسانی دارد. هر فضا به تنهایی نه باید خیلی بزرگ باشد که تماس بصری با اطراف ضعیف شود و نه خیلی کوچک که در آن احساس ترس از مکان تنگ به انسان دست دهد (توسلی، ۱۳۶۹: ۵۱). نکته مهم آن است که نباید فضا را مستقل از انسان

تعریف کرد. زیرا انسان علاوه بر درک نسبت‌ها و تناسب‌ها، قدرت تجزیه و تحلیل دارد (نقی زاده، ۱۳۸۵: ۲۰).

جداره به عنوان جز دیگری از ساختار میدان، پیرامون و محیط میدان است که میدان را از دیگر فضاها متمایز می‌کند. جداره، آرایش و انتظامی از چند صفحه است و از طریق آن ورود از بیرون به میدان یا از درون میدان به ابنیه اطراف میسر می‌شود. جداره تمهیدی برای ایجاد محصوریت در میدان است (نژاد ستاری، ۱۳۹۰: ۶۰). از محصور کردن فضا به عنوان نخستین اصل حاکم بر طراحی فضا نام برده می‌شود. به طوریکه اگر فضا به شکل مطلوبی محصور نشود، نمی‌توان به یک مکان شهری جذاب دست یافت (توسلی، ۱۳۶۹: ۲۶). کامیلو زیتته می‌گوید شخص در فضایی احساس راحتی میکند که دیدش در آن در بی نهایت گم نشود (Collins and Collins, 1965: p.61). هرچه که کرانه‌های میدان صلب‌تر باشند، حس حضور در داخل یک فضا را قوی‌تر القاء می‌کند (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۵۱). در شهرهای کهن ایرانی در بسیاری مواقع، پیوستگی جداره و فقدان گسستگی در بدنه میدان یکی از بارزه‌های اصلی آن بوده است، به طوری که حتی در صورت برخورد معابر سرباز به آن‌ها، محل برخورد معمولاً سرپوشیده بود (نقی زاده، ۱۳۸۵: ۱۷). میزان محصوریت و در نتیجه میزان تعریف مرزهای آن، بخشی به نسبت عرض فضا به ارتفاع دیوارهای محصور کننده برمی‌گردد (کارمونا، ۱۳۸۸: ۲۸۲). احساس محصور بودن در فضا، اساساً بر رابطه فاصله چشم ناظر از ارتفاع بدنه محصور کننده فضا استوار است. این رابطه را بر پایه زاویه بین خط عمود از چشم ناظر بر بدنه و خط واصل میان چشم ناظر و لبه بالایی بدنه مورد بحث قرار می‌گیرد:

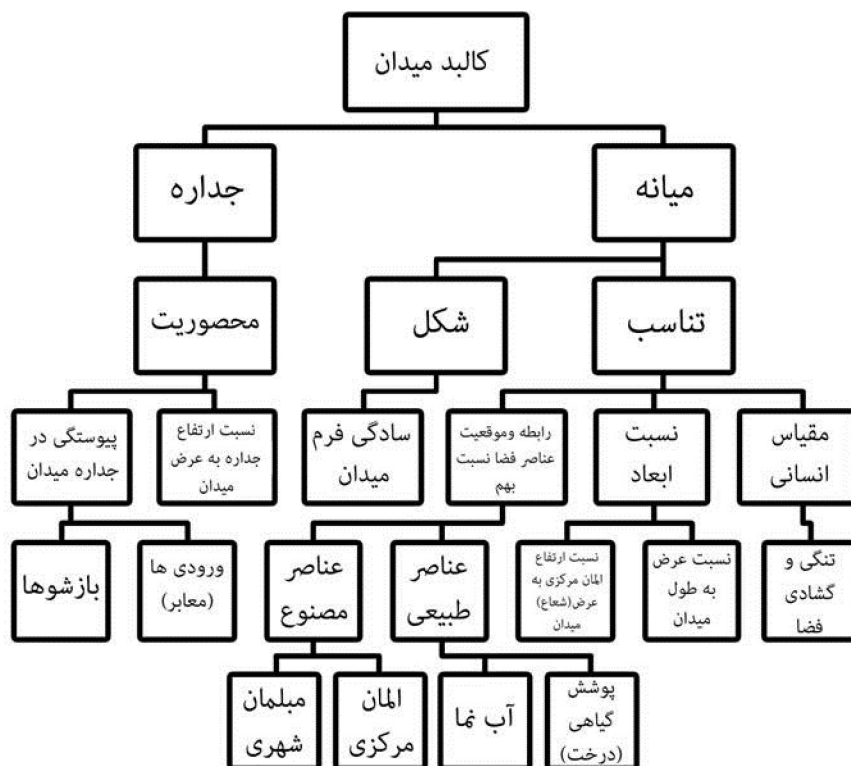
- حدود ۴۵ درجه (نسبت ۱:۱)، احساس محصور بودن کامل، در این حالت لبه بالایی بدنه فضا داخل میدان دید قرار می‌گیرد.

- حدود ۳۰ درجه (نسبت ۱:۲)، آستانه احساس محصور شدن، در این حالت لبه بالایی بدنه تقریباً بر محدوده بالای میدان دید منطبق است.

- حدود ۱۸ درجه (نسبت ۱:۳)، حداقل احساس محصور شدن، لبه بالایی بدنه درون میدان دید واقع می‌شود.

- حدود ۱۴ درجه (نسبت ۱:۴)، فقدان احساس محصور شدن در فضا (توسلی، ۱۳۶۹: ۲۹).

به طور کلی، شاخص‌هایی که برای ارزیابی کالبد میدان، با توجه به ادبیات موضوع و آراء و اندیشه صاحب‌نظران در این پژوهش به کار رفته است، به قرار زیر است:

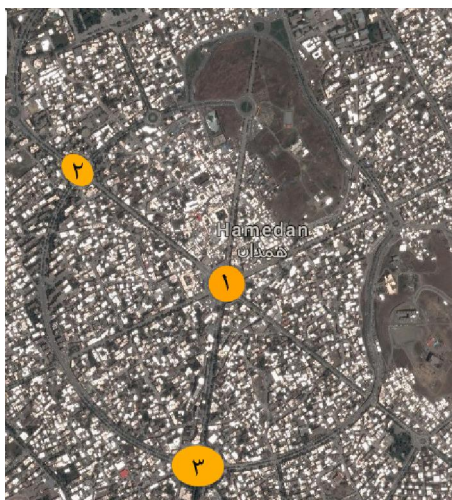

دیاگرام شماره ۱: شاخص های ارزیابی کالبد میدان (نگارندگان)

۳- تحلیل نمونه موردی

۳-۱- شناخت نمونه مورد مطالعه

پژوهش حاضر در سه میدان امام خمینی، آرامگاه بوعلی سینا و امامزاده عبدا... شهر همدان صورت گرفته است. الگوی بافت شهر ترکیبی از دو الگوی شعاعی و رینگ است که از زمان اولین طرح جامع آن در سال ۱۹۲۸ شکل گرفته است. این بافت حلقوی متشکل از دواير متحدالمرکزی است که توسط شش خیابان اصلی منتهی به میدان مرکزی و دواير کمربندی به یکدیگر متصل شده و بافت را به قطاع هایی از دایره تقسیم نموده اند (جعفری بهمن و خانیان، ۱۳۹۱: ۲۹۲).

تصویر شماره ۱: موقعیت سه میدان در شهر همدان (Google map, 2014)

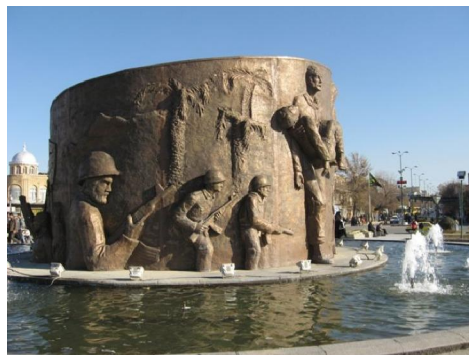
۱. میدان امام خمینی
۲. میدان امام زاده عبدا...
۳. میدان آرامگاه بوعلی سینا

• میدان امام خمینی

میدان مرکزی همدان، میدان بزرگی است که امروزه با نام میدان امام خمینی معروف است. طرح و نقشه این میدان توسط مهندس معمار آلمانی کارل فریش، در دوره پهلوی اول تهیه و اجرا گردیده‌است. در سال ۱۳۳۵ فرم میدان شکل گرفت و خیابان‌کشی‌ها به صورت مستقیم پیش رفت (مهندسان مشاور نقش پیروش، ۱۳۸۶).

تصویر شماره ۳: المان مرکزی میدان امام خمینی (نگارندگان)

تصویر شماره ۲: محوطه میدان امام خمینی (Google, 2014)

• آرامگاه بوعلی سینا

بنای ابتدایی این آرامگاه در زمان قاجاریه ساخته شد. در سال ۱۳۳۰ انجمن آثار ملی ایران به مناسبت هزارمین سالروز تولد ابوعلی سینا تصمیم به تجدید بنای آن گرفت. طرح و نقشه بنای فعلی توسط مهندس هوشنگ سیحون به سبک معماری قری که بوعلی سینا در آن می‌زیسته از روی قدیمی‌ترین بنای تاریخ دار اسلامی یعنی برج گنبد قابوس در شهر گنبد قابوس اقتباس شده است.

تصویر شماره ۵: میدان امامزاده عبدا...
(Google, 2014)

تصویر شماره ۴: میدان آرامگاه بوعلی سینا
(Google, 2014)

• میدان امام زاده عبدا...

این میدان تا حدود چهل سال پیش در مدخل یکی از محلات قدیمی همدان (نزدیک به گورستان پیشین) قرار داشت. بنای امامزاده چند بار بازسازی شده است (سازمان میراث فرهنگی).

۳-۲- بررسی آماری چگونگی ادراک میدان ها

همچنان که در جدول شماره (۱) مشاهده می‌شود، اطلاعات توصیفی و ویژگی‌های پاسخ دهندگان آورده شده است، ۴۸ درصد از پاسخ‌گویان مرد هستند. سطح سواد پاسخ دهندگان نیز آورده شده است. ۲۸ درصد پاسخ دهندگان دیپلم می‌باشند که بیانگر سطح سواد نسبتاً مناسب در متغیرهای تحقیق می‌باشد و همچنین ۲۴ درصد پاسخ دهندگان خانه دار هستند که این امر نشان دهنده مشارکت همه اقشار در این پژوهش است.

جدول شماره ۱: ویژگی‌های فردی پاسخ‌گویان

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	مولفه	
%۴۸	%۴۸	۱۸۴	مرد	جنسیت
%۱۰۰	%۵۲	۲۰۰	زن	
%۱۰۰	%۱۰۰	۳۸۴	کل	
%۱۵	%۱۵	۵۸	کم‌تر از دیپلم	تحصیلات
%۴۳	%۲۸	۱۰۸	دیپلم	
%۵۷	%۱۴	۵۳	فوق دیپلم	
%۸۲	%۲۵	۹۶	کارشناسی	
%۱۰۰	%۱۸	۶۹	فوق لیسانس و بالاتر	
%۱۰۰	%۱۰۰	۳۸۴	کل	
%۲۷	%۲۷	۱۰۴	کارمند	
%۴۹	%۲۲	۸۴	دانش‌آموز	
%۷۳	%۲۴	۹۲	خانه‌دار	
%۱۰۰	%۲۷	۱۰۴	آزاد	
%۱۰۰	%۱۰۰	۳۸۴	کل	

(بازسازی: نگارندگان)

به‌طور کلی از سه عامل اصلی تحقیق، تعداد ۹ سوال طرح شد و به‌وسیله ۱ سوال نیز به صورت کلی میزان خوشایندی میدان امام خمینی، میدان آرامگاه بوعلی سینا و میدان امامزاده عباد... مورد سنجش قرار گرفت. پرسشنامه‌ها نیز بر اساس طیف لیکرت^۱ طراحی شد. حجم نمونه براساس واریانس محاسبه شده از ۲۰ پرسشنامه‌ی مقدماتی در جامعه آماری ۶۵۰ هزار نفری مفروض شهر همدان با سطح اطمینان ۹۵ درصد و خطای ۰/۰۷ از فرمول زیر محاسبه گردید.

$$n = \left[\frac{z \frac{\alpha}{2} \cdot s}{d} \right]^2 = \left[\frac{1.96 * 0.62}{0.07} \right]^2 = 384$$

^۱ Likert Scale

با توجه به لزوم توجه به پایایی تحلیل‌ها در پرسشنامه‌های مورد نظر، میزان این شاخص با توجه به آماره آلفای کرونباخ مورد محاسبه قرار گرفت که به صورت زیر می‌باشد:

جدول شماره ۲: پایایی تحلیل‌های آماری

پایایی تحلیل‌های آماری	
تعداد آیت‌ها	آلفای کرونباخ
18	۰/۷۳۸

(بازسازی: نگارندگان)

همان طور که مشخص است مقدار این آماره بیش تر از ۰,۷۰ می‌باشد که این امر بیانگر پایا و مورد اطمینان بودن پرسشنامه مورد نظر به منظور تحلیل‌های بعدی می‌باشد.

۳-۳- تحلیل یافته‌های پژوهش

برای مقایسه شاخص تناسب، شکل و محصوریت در سه میدان مورد نظر و فاصله‌ای بودن یکی از متغیرها، از طریق تحلیل واریانس یکطرفه درون موردی، معنی‌داری تفاوت میانگین‌ها بررسی می‌شود.

برای مقایسه میانگین بیش از دو جامعه از روش آنالیز واریانس استفاده می‌کنیم. اگر میانگین صفت در این K جامعه را به ترتیب با $\mu_1, \mu_2, \dots, \mu_k$ نشان دهیم، آنگاه فرضیه یکسان بودن میانگین‌ها عبارت خواهد بود از:

$$H_0 = \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_k$$

حداقل میانگین‌های دو جامعه با هم متفاوتند. $H_1 =$

در این آزمون، فرض اولیه H_0 آن است که اختلافی بین میانگین جمعیت‌ها وجود ندارد و در مقابل، فرض ثانویه H_1 آن است که حداقل بین میانگین دو گروه از این جمعیت‌ها اختلاف معنی‌داری وجود دارد. اگر فرض H_0 پذیرفته شود، تجزیه و تحلیل به پایان می‌رسد و نشان‌دهنده این موضوع است که بین (میانگین) گروه‌ها تفاوتی وجود ندارد. اما اگر فرض H_0 رد شود، نشان‌دهنده اختلاف میان گروه‌ها می‌باشد و باید به دنبال اختلاف‌ها بگردیم که در آن صورت از آزمون تکمیلی توکی استفاده می‌کنیم.

- شاخص تناسب

جدول شماره ۳: تحلیل واریانس یکطرفه سه میدان برای شاخص تناسب

سطح معنی-داری	مقدار F	میانگین مربعات	درجه آزادی	جمع مربعات	
0.000	37.864	24.591	3	۷۳.۷۷۳	بین گروه‌ها
		0.649	260	168.859	میان گروه‌ها
			263	242.633	جمع

(بازسازی: نگارندگان)

همان طور که در این جدول نیز مشاهده می‌شود، مقدار F بدست آمده $۳۷/۸۶۴$ است که سطح معنی‌داری این مقدار با درجه آزادی ۳ و ۲۶۰ کم تر از $۰/۰۵$ می‌باشد ($p=۰/۰۰۰$)، $F(۳ و ۲۶۰) = ۳۷/۸۶۴$. بنابراین می‌توان گفت تفاوت میانگین نمرات تناسب در سه میدان شهری مورد نظر، معنی‌دار می‌باشد. به طوری که با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت، در سه میدان شهری مورد نظر تفاوت معناداری از نظر شدت تناسب وجود دارد.

بعد از اطمینان یافتن از وجود تفاوت معنادار بین سه میدان شهری از نظر تناسب، جدول Subsets Homogeneous که پس از آزمون Tukey مورد استفاده قرار گرفت، درجه بندی وضعیت تناسب در این سه میدان را مشخص می‌کند که به قرار زیر می‌باشد

جدول شماره ۴: زیر گروه‌های آماری با توجه به وضعیت تناسب براساس میدان شهری

زیر گروه‌ها با توجه به سطح معنی‌داری $۰/۰۵$			شدت تناسب در هر میدان
گروه ۳	گروه ۲	گروه ۱	
		۶,۷۰	امام خمینی
	۷,۹۵		آرامگاه بوعلی سینا
۸,۵۰			امامزاده عبدا...

(بازسازی: نگارندگان)

همان طور که مشخص است، در بحث تناسب، میدان امامزاده عبدالله، از نگاه مردم متناسب ترین میدان در بین این سه می باشد. در واقع، این میدان. علی رغم این حقیقت که میدان آرامگاه بوعلی سینا، دارای معماری از پیش اندیشیده شده ای می باشد و در طراحی آن اصول زیبایی شناختی لحاظ شده است، ولی در دوم با اختلاف نسبتا زیادی نسبت به امامزاده عبا... قرار گرفته است. در توجیه این مطلب می توان گفت که به نظر می رسد که ویژگی های مذهبی و عقیدتی این میدان، باعث مطلوبیت ادراکات مردم در بحث تناسب شده است.

- شاخص شکل

جدول شماره ۵: تحلیل واریانس یکطرفه سه میدان برای شاخص شکل

سطح معنی داری	مقدار F	میانگین مربعات	درجه آزادی	جمع مربعات	
0.000	33.423	28.3221	3	65.125	بین گروهها
		0.756	260	155.859	میان گروهها
			263	220.984	جمع

(بازسازی: نگارندگان)

همان طور که در این جدول نیز مشاهده می شود، مقدار F بدست آمده $33/423$ است که سطح معنی داری این مقدار با درجه آزادی ۳ و ۲۶۰ کم تر از $0/05$ می باشد ($p=0/000$) ، $33/4236 = (3 \text{ و } 260) F$ بنابراین می توان گفت تفاوت میانگین نمرات در شاخص شکل، در سه میدان شهری مورد نظر معنی دار می باشد. به طوری که با ۹۵ درصد اطمینان می توان گفت در سه میدان شهری مورد نظر تفاوت معناداری از نظر شدت شکل وجود دارد.

جدول شماره ۶: زیر گروه‌های آماری با توجه به وضعیت شکل براساس میدان شهری

زیر گروه‌ها با توجه به سطح معنی‌داری ۰/۰۵			شدت شکل درهر میدان
گروه ۳	گروه ۲	گروه ۱	
۷,۹۰			امامزاده عبدا...
	۸,۱۵		امام خمینی
		۸,۳۰	آرامگاه بوعلی سینا

(بازسازی: نگارندگان)

همان طور که در بالا آورده شد، میدان آرامگاه بوعلی سینا، دارای معماری از پیش اندیشیده شده ای است و طراحان آن ضوابط خاصی را برای ساختمان‌های اطراف و فرم کلی میدان پیشنهاد داده اند که این امر، مانع از اغتشاشات کالبدی در طی گسترش این میدان بوده است که اثبات کننده کسب رتبه اول ادراک از لحاظ شکلی در بین مردم می باشد. میدان امامزاده عبدا... و امام خمینی نیز در رده های بعدی قرار دارند که با توجه به عدم لحاظ شدن این دو میدان در طرح های تفصیلی و جامع، این امر بدیهی به نظر می رسد.

- شاخص محصوریت

جدول شماره ۷: تحلیل واریانس یکطرفه ۳ میدان برای شاخص محصوریت

سطح معنی-داری	مقدار F	میانگین مربعات	درجه آزادی	جمع مربعات	
0.000	21.473	18.365	3	45.657	بین گروه‌ها
		0.456	260	120.368	میان گروه‌ها
			263	166.025	جمع

(بازسازی: نگارندگان)

اطلاعات این جدول نیز نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین سه میدان از نظر شاخص محصوریت وجود دارد که درجه‌بندی آن به شکل زیر می‌باشد.

جدول شماره ۸: زیر گروه‌های آماری با توجه به وضعیت محصوریت براساس میدان شهری

زیر گروه‌ها با توجه به سطح معنی‌داری ۰/۰۵			شدت محصوریت درهر میدان
گروه ۳	گروه ۲	گروه ۱	
۷,۳۰			امام خمینی
	۷,۷۰		امامزاده عبدا...
		۸,۱۵	آرامگاه بوعلی سینا

(بازسازی: نگارندگان)

محصوریت سومین شاخص برای ارزیابی این میدان ها است. در ارتباط با این شاخص، میدان آرامگاه بوعلی سینا مطلوب ترین میزان محصوریت را از نگاه شهروندان دارد. میدان امامزاده عبدالله و میدان امام خمینی به ترتیب در جایگاه های دوم و سوم قرار گرفته اند. با توجه به این که محصوریت، از دو زیر عامل "نسبت ارتفاع به عرض" و "پیوستگی جداره ها" تشکیل شده است، می توان استحکام بصری نشات گرفته از طرح معمارانه آرامگاه بوعلی سینا را دلیلی برای ادراک مطلوب آن از نظر مردم دانست. میدان امامزاده عبدا... نیز با توجه به این که در حال حاضر، طرحی شهرسازانه برای آن در حال اجرا می باشد، ساختار مناسبی از لحاظ محصوریت به طور کلی ایجاد کرده است.

نکته ای که در تحلیل سه شاخص باید مدنظر قرار گیرد این می باشد که میدان امام خمینی، از وضعیت نا مناسبی از لحاظ ادراکات مردم برخوردار است. با مشاهده صریح این میدان، می توان دلیل این امر را کاربری های ناهمگون و مشکلات اجتماعی موجود در آن دانست که ناخودآگاه بر خوانش ادراکات ذهنی مردم نسبت به کالبد این میدان، تاثیر می گذارد.

۴- بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به رشد سریع شهرنشینی در نیم قرن گذشته در شهرهای ایران و لزوم حضور مردم در عرصه‌های عمومی این شهرها، توجه به کالبد و عناصر زیبایی شناختی در این میدان‌ها، ضرورت یافته است. یکی از این عرصه‌ها، میدان‌ها شهری می‌باشد که در شهرهای معاصر، علاوه بر سواره‌ها، تعداد زیادی پیاده را نیز با توجه به نیازهای روزمره آنها به خود جلب کرده است. در همین راستا، پژوهش حاضر با هدف چگونگی ادراک زیبایی شناسانه این میدان‌ها، در شهر همدان شکل گرفت.

در ادامه پژوهش، بعد از مرور ادبیات مرتبط با موضوع، سه شاخص تناسب، شکل و محصوریت به عنوان معیارهای ما برای سنجش پیراستگی این میدان‌ها انتخاب گردیدند که هرکدام از آنها نیز به زیر معیارهایی به عنوان سنجه تقسیم شدند. تحلیل‌های آماری انجام شده، حاکی از این حقیقت است که طرح از پیش اندیشیده شده در میدان‌ها، به طور معناداری در روند ادراک مطلوب شهروندان از این مناطق اثرگذار هستند که این امر، در میدان آرامگاه بوعلی سینا شهر همدان، با ضوابطی توجه به که طراحان آن برای آن ارائه کرده‌اند، همخوانی دارد. نکته دیگر، عوامل فرهنگی-اجتماعی و کاربری‌های مستقر در میدان می‌باشد که در بعد زیبایی شناسی میدان، اثرگذار می‌باشند. این ادعا را به وضوح می‌توان در میدان امامزاده عبدا... و امام خمینی شهر همدان نظاره کرد.

بنابراین در یک جمله می‌توان بیان نمود که طبق ادعای کارمونا مبنی بر شکل‌گیری فضاهای شهری براساس سه بعد فرم، عملکرد و معنا (کارمونا، ۱۳۸۸)، در میدان‌ها شهری نیز این سه بعد برای ادراک هرچه بیش‌تر زیبایی شناسی در معنای کلی آن، در دو بعد عینی و ذهنی صدق می‌کند.

منابع و مأخذ:

۱. اسمعیلیان، س.، پور جعفر، م. ۱۳۹۰. در جستجوی معیارهای شکل دهنده شبکه فضاهای شهری در بافت تاریخی ایران. نشریه مدیریت شهری، شماره ۳۱: ۶۵-۸۲.
۲. آسیابی، م. ۱۳۸۹. میدان ها شهری معنا و مفهوم تا واقعیت آن در شهرهای ایرانی. چاپ اول. طحان. ۲۶۸ صفحه .
۳. امینی، ا.، برومند، م.، روح افزا، ف. ۱۳۹۲: ارزیابی عوامل موثر بر افزایش کیفیت فضاهای عمومی در شهرهای جدید نمونه موردی شهر جدید پرنده. فصلنامه آمایش محیط، شماره ۲۶: ۸۹-۱۱۰.
۴. بررسی و مطالعه بازارها و مجموعه های قدیمی چند شهر ایران. سازمان میراث فرهنگی.
۵. پاکزاد، ج. ۱۳۸۶. راهنمای طراحی فضاهای شهری ایران. چاپ دوم. انتشارات شهیدی. ۴۷۲ صفحه.
۶. پاکزاد، ج. ۱۳۸۸. مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری. انتشارات شهیدی. ۲۳۴ صفحه.
۷. پور جعفر، م.، خادمی، م.، احمدی، ف. ۱۳۸۹. میدان به مثابه فضای عمومی شهری. نشریه ماه هنر. شماره ۱۴۳: ۲۸-۳۵.
۸. پورموسوی، م.، زیوریار، پ.، علیزاده، ت. ۱۳۹۲. رابطه بین کیفیت فضاهای کالبدی و کارکردهای اجتماعی؛ مطالعه موردی منطقه ۱۹ شهرداری تهران (محل احمدیه). فصلنامه آمایش محیط. شماره ۲۸: ۲۳-۴۵.
۹. توسلی، م. ۱۳۶۹. اصول و روش های طراحی و فضاهای مسکونی در ایران. جلد اول. چاپ دوم. مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری. ۹۵ صفحه.
۱۰. توسلی، م.، بنیادی، ن. ۱۳۷۱. طراحی فضای شهری- فضاهای شهری و جایگاه آنها در زندگی و سیمای شهر. جلد اول. چاپ اول. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران. ۷۷ صفحه.
۱۱. توسلی، م. ۱۳۷۹. طراحی شهری خیابان کارگر. چاپ اول. وزارت مسکن و شهرسازی. ۱۸۸ صفحه.
۱۲. جعفری، م.، زهتابیان، ش. ۱۳۸۵. خلق و توسعه فضاهای شهری. اولین همایش بین المللی شهر برتر، طرح برتر، همدان، ۱۱-۱۲ مرداد. ۱۳ صفحه.

۱۳. جعفری بهمن، م.، خانیان، م. ۱۳۹۱. مشکل یابی طرح‌های جامع از دیدگاه رفتاری و مقایسه آن با وضع موجود به روش چیدمان فضا، نمونه موردی محله کبابیان شهر همدان. مجله معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۹: ۲۸۹-۲۹۹.
۱۴. حبیبی، ک.، صفدر نژاد، م.، موسوی، ح. ۱۳۹۱. ساماندهی و طراحی شهری میدان امامزاده دو خاتون شهرکرد مبتنی بر فرهنگ بومی. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۸: ۶۹-۸۷.
۱۵. دانش، ج.، طیبی، ا. ۱۳۹۰. کیفیت حضور در میدان‌ها شهری با تاکید بر نمونه‌های سنتی ایران. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۴: ۷۱-۸۰.
۱۶. رفیعیان، م.، عظیمی، م.، مقدم، ح. ۱۳۹۰. ارزیابی کیفیت مناطق شهری در برخورداری از فضاهای عمومی با استفاده از نمودار وزنی ورونی (نمونه موردی شهر قدیم لار). فصلنامه آمایش محیط، شماره ۱۶: ۳۳-۴۹.
۱۷. سلطان زاده، ح. ۱۳۸۵. فضای شهری در بافت‌های تاریخی ایران. چاپ سوم. انتشارات فرهنگ و معماری. ۲۱۴ صفحه.
۱۸. قریب، ف. ۱۳۷۶. طراحی میدان‌های شهری. مجله هنرهای زیبا. شماره ۲: ۳۳-۴۲.
۱۹. قریب، ف. ۱۳۸۸. بررسی تطبیقی نظام‌های شهرسازی (هلند، نروژ، فنلاند، سوئد، دانمارک). چاپ اول. دانشگاه تهران. ۳۰۶ صفحه.
۲۰. کارمونا، م.، هیت، ت.، تیسدل، ت.، تیسدل، ا. ۱۳۸۸. مکان‌های عمومی، فضاهای شهری، ترجمه فریبا قرائی و همکاران. چاپ اول. انتشارات دانشگاه هنر، ۶۰۹ صفحه.
۲۱. کیوی، ر.، کامپنهود، ل. ۱۳۸۶. روش تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر. چاپ اول. انتشارات توتیا، ۳۹۰ صفحه.
۲۲. مهندسان مشاور نقش پیراوش. ۱۳۸۶. مرحله دوم طراحی شهری میدان مرکزی همدان. بهار شهر. مدیریت فناوری اطلاعات و مرکز اسناد، مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران. دانش شهر شماره ۱۲۳.
۲۳. نژاد ستاری، س. ۱۳۹۰. نقش میدان‌های شهری و بررسی عواقب ناشی از تنزل جایگاه آن در شهرهای امروز با تاکید بر شهرهای ایرانی. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی. شماره ۳: ۵۷-۷۰.
۲۴. نقی زاده، م. ۱۳۸۵. تاملی در روند دگرگونی میدان در شهرهای ایرانی. هنرهای زیبا. شماره ۲۵: ۱۵-۲۴.

۲۵. نقی زاده، م.، ثقه الاسلامی، ع.، بشیری، س. ۱۳۹۲. فرآیند طراحی شهری بر مبنای اصول زیبایی شناختی ایرانی - اسلامی (نمونه موردی میدان وحدت اسلامی تهران). فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی. شماره ۱۱: ۴۱-۵۱.
۲۶. هدمن، ر.، یازوسکی، ا. ۱۳۷۰. مبانی طراحی شهری. ترجمه راضیه رضا زاده و مصطفی عباس زادگان. چاپ اول. انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران. ۱۸۰ صفحه.
27. Collins, G.R., Collins, C. C. 1965. Translators preface, in Sitte, C., pp. ix-xiv.
28. Garcia-Roman , Maria D, Ortiz ,A , Parts ,M , 2004, Urban Planning, Gender and The use of public Space ,in a Peripheral Neighborhood of Barcelona , Cities, Vol.21, No. 3, p.215-223
29. Krier, R., Rowe, C. 1979. Urban space. London: Academy editions.
30. Moughtin, C. 1992. Urban Design-Street and Square, Butler worth Architecture
31. Thiis-Evensen, T. 1999. Archetypes of Urbanism. Oslo, Norway: Scandinavian UP.
32. Walter, M. 1986. Pleasures and Costs of Urbanity, Dissent 33(4), 470-475
33. Webb, M. 1990. The City Square, Thames and Hudson Ltd, London.